МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ

Кваліфікаційна робота
бакалавра

СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Виконала: студентка, IV курсу,
групи 6.0541- смк
спеціальності С5 Соціологія
освітньої програми «Соціологія
медіації і кримінології»
Д.О. Батовська

Керівник: д.філос.н., доцент, професор
кафедри соціології.
В.О. Скворець

Рецензент: д.філос.н., професор,
професор кафедри соціології,
М.А. Лепський

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет Соціології та управління
Кафедра Соціології
Рівень вищої освіти Бакалавр
Спеціальність С5 Соціологія
Освітня програма «Соціологія медіації і кримінології»

ЗАТВЕРДЖУЮ
В.о. завідувача кафедрою
_____В.О. Скворець
23 грудня 2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Батовської Дар'ї Олександрівні

1. Тема роботи (проекту) Соціальні практики волонтерського руху в умовах російсько української війни
Керівник роботи Скворець В.О., д.філос. н., доцент, професор кафедри соціології
Затверджені наказом ЗНУ від 19 грудня 2024 р. № 1992-с
2. Строк подання студентом роботи 06 червня 2025 р.
3. Вихідні дані до роботи 1. 2023. Блажчук, О. М. Жінки у волонтерському русі України в умовах воєнного стану. *Гендерна політика: Україна-Європа-Світ.* № 1(38). С. 25–32. URL: https://genderpolicyjournal.kiev.ua/index.php/gp/article/view/310. 2. Boichak O., McKernan B. Narratives of Volunteering and Social Change in Wartime Ukraine. Cultural Sociology. 2022. P. 174997552211278. URL: https://doi.org/10.1177/17499755221127877 (date of access: 23.04.2025). 3. Maksym T. Ukrainian volunteer movement and development of civil society (2014 – February 2022). Society.Document.Communication. 2024. Vol. 9, no. 2. P. 20–29. URL: https://doi.org/10.69587/sdc/2.2024.19 (date of access: 23.05.2025).
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):
1. Уточнити зміст ключових понять дослідження: «соціальні практики», «волонтерський рух», «російсько-українська війна»; - здійснити огляд наукових джерел, присвячених дослідженню волонтерських рухів в умовах воєнних конфліктів; 2. Обґрунтувати методологічні підходи до аналізу соціальних практик волонтерів у період війни; 3. Розглянути волонтерський рух як форму соціальної активності в українському суспільстві; 4. Визначити структуру, типологію та функціональні характеристики соціальних практик волонтерства в умовах збройного конфлікту; 5. Проаналізувати трансформаційні процеси у волонтерських практиках під впливом динаміки російсько-української війни; 6. Обґрунтувати вибір емпіричних методів дослідження волонтерської діяльності в умовах війни; 8. Проаналізувати емпіричні дані щодо соціальних практик українських волонтерів; 9. Виявити проблемні аспекти та визначити перспективи розвитку соціальних практик волонтерського руху в умовах війни.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

Таблиць – 2

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Скворець В.О., д. філос.н., професор кафедри соціології	24.12.2024	24.12.2024
Розділ 2	Скворець В.О., д. філос.н., професор кафедри соціології	01.02.2025	01.02.2025
Розділ 3	Скворець В.О., д. філос.н., професор кафедри соціології	01.04.2025	01.04.2025

7. Дата видачі завдання 23 грудня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір та формулювання теми роботи	Грудень 2024	*Виконано*
2.	Опрацювання наукових джерел	Грудень 2024	*Виконано*
3.	Робота над вступом	Січень 2025	*Виконано*
4.	Робота над першим розділом	Січень 2025	*Виконано*
5.	Робота над другим розділом	Лютий 2025	*Виконано*
6.	Проведення соціологічного дослідження	Березень 2025	*Виконано*
7.	Робота над третім розділом	Квітень 2025	*Виконано*
8.	Робота над висновками	Травень 2025	*Виконано*

Студент _____ Д.О. Батовська

Керівник роботи (проекту) _____ В.О. Скворець

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Т.О. Ратушна

РЕФЕРАТ

Дипломна робота: складається з 51 сторінок, 30 позицій у списку літератури, 1 додатку.

СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ, ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ, ВІЙНА, ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, САМООРГАНІЗАЦІЯ, ДОПОМОГА

Мета наукового дослідження: визначити особливості та динаміку змін соціальних практик волонтерського руху під впливом російсько-української війни.

Об'єкт наукового дослідження: соціальні практики волонтерського руху в умовах російсько-української війни.

Предмет наукового дослідження: особливості та трансформації соціальних практик волонтерської діяльності в Україні під впливом війни (допомога військовим, підтримка внутрішньо переміщених осіб, взаємодія з державними структурами та міжнародними організаціями).

Методи наукового дослідження: аналіз наукової літератури, порівняльно-історичний метод, контент-аналіз, анкетне опитування, узагальнення емпіричних даних, інтерпретативний підхід, соціологічне спостереження.

Гіпотеза дослідження: російсько-українська війна спричинила якісні трансформації соціальних практик волонтерського руху, що проявляються у посиленні самоорганізації, мобільності, ефективності волонтерської діяльності, а також у зростанні взаємодії волонтерів із державними структурами та міжнародними партнерами.

Висновки:

1. Встановлено, що волонтерство в умовах війни виступає однією з найбільш дієвих форм громадянської самоорганізації, що забезпечує гнучке реагування на виклики військового часу.
2. Виявлено, що соціальні практики волонтерів еволюціонують у напрямку спеціалізації, цифровізації, посилення горизонтальних зв'язків та стратегічного партнерства з інституціями влади.
3. За результатами емпіричного дослідження окреслено основні мотиваційні чинники участі у волонтерстві, типові напрями діяльності та бар'єри, з якими зіштовхуються волонтери у військових умовах.
4. Обґрунтовано необхідність державної підтримки волонтерського сектора як ресурсу довгострокової соціальної стійкості.

SUMMARY

Diploma thesis consists consists of 51 pages, 30 references, 1 appendix.

VOLUNTEER MOVEMENT, SOCIAL PRACTICES, WAR, CIVIC ENGAGEMENT, SELF-ORGANIZATION

Research purpose is to identify the features and dynamics of transformation in the social practices of the volunteer movement under the impact of the Russian-Ukrainian war.

Research object is the social practices of the volunteer movement during wartime in Ukraine.

Research subject is the peculiarities and evolution of volunteer practices related to assistance for the military, support for internally displaced persons, and interaction with public institutions and international organizations during the Russian-Ukrainian war.

Research methods are content analysis, comparative-historical method, systemic and interpretive approaches, sociological observation, and empirical sociological survey.

Research hypothesis is that the Russian-Ukrainian war has led to qualitative changes in the structure, functions, and mechanisms of volunteer activity, increasing self-organization, adaptability, efficiency, and cooperation with state and international actors.

Conclusions:

1. It has been established that volunteering in wartime is one of the most effective forms of civil self-organisation that provides a flexible response to wartime challenges.

2. It is found that the social practices of volunteers are evolving towards specialisation, digitalisation, strengthening of horizontal ties and strategic partnership with government institutions.

3. Based on the results of the empirical study, the main motivational factors for participation in volunteering, typical activities and barriers faced by volunteers in military conditions are outlined.

4. The necessity of state support for the volunteer sector as a resource for long-term social sustainability is substantiated.

ЗМІСТ

ВСТУП……6
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ……9
1.1. Уточнення ключових понять дослідження: «соціальні практики», «волонтерський рух», «російсько-українська війна»……9
1.2. Огляд наукової літератури щодо дослідження волонтерських рухів в умовах воєнних конфліктів……..13
1.3. Обґрунтування методологічних підходів до аналізу соціальних практик волонтерів у період війни…….17
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ…….22
2.1. Характеристика волонтерського руху як форми соціальної активності в сучасному українському суспільстві……...22
2.2. Структура, типологія та функції соціальних практик волонтерства в умовах військового протистояння……...25
2.3. Трансформація соціальних практик волонтерського руху під впливом динаміки російсько-української війни……28
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ…….32
3.1. Вибір та обґрунтування емпіричних методів дослідження волонтерської діяльності в умовах війни…….32
3.2. Аналіз отриманих даних щодо особливостей соціальних практик українських волонтерів…….35
3.3. Виявлення проблемних аспектів та перспектив розвитку соціальних практик волонтерського руху в умовах війни……42
ВИСНОВКИ……...46
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ……...47
ДОДАТКИ……..52

ВСТУП

Актуальність дослідження соціальних практик волонтерського руху в умовах російсько-української війни зумовлена суттєвим зростанням значення волонтерської діяльності в Україні як важливого соціального феномену, що активно впливає на суспільні процеси, формує громадянську активність і сприяє посиленню соціальної згуртованості в умовах воєнної кризи. З початком повномасштабної російсько-української війни у 2022 році волонтерський рух став ключовим механізмом мобілізації ресурсів громадянського суспільства, забезпечивши оперативну допомогу військовим формуванням, вимушеним переселенцям та іншим категоріям громадян, які постраждали внаслідок воєнних дій. Саме завдяки ефективній організації волонтерської діяльності вдалося значно пом’якшити соціальні наслідки війни та забезпечити системність надання гуманітарної, психологічної та медичної підтримки в умовах обмежених ресурсів держави. Крім того, унікальний досвід самоорганізації волонтерських ініціатив в умовах війни, їх здатність швидко адаптуватися до змін і викликів військового часу виявляють потребу в детальному аналізі соціальних практик, що дозволяє зрозуміти їх роль у забезпеченні стабільності та суспільного розвитку в кризових ситуаціях.

Проблемна ситуація. Попри інтенсивний розвиток волонтерства в Україні з початку 1990-х років, низка питань, пов’язаних із соціальними практиками волонтерської діяльності саме в умовах воєнного конфлікту, залишається недостатньо дослідженою у вітчизняній соціології, що обумовлює необхідність комплексного підходу до аналізу цього явища. Важливим завданням також є виявлення факторів, що сприяють або гальмують ефективність волонтерських рухів, а також дослідження особливостей взаємодії волонтерських організацій із державними інститутами та іншими суб'єктами громадянського суспільства в умовах війни. Науковий інтерес також становить трансформація волонтерства як соціального інституту в умовах тривалого збройного конфлікту, що дозволить сформулювати

практичні рекомендації щодо подальшого розвитку і підтримки волонтерських ініціатив як важливого елемента соціальної політики в Україні. В Україні волонтерство інтенсивно розвивається з початку 90-х років і багато аспектів цього явища ще не знайшли достатнього відображення у дослідженнях вітчизняних учених.

У сучасних умовах повномасштабної війни, попри потужну мобілізацію волонтерських ресурсів, досі не існує єдиного уніфікованого підходу до класифікації, аналізу й оцінювання ефективності соціальних практик волонтерської діяльності. Проблемним залишається питання координації між волонтерами, органами державної влади та міжнародними організаціями, що призводить до дублювання функцій, нераціонального розподілу допомоги та нерівномірного охоплення цільових груп. Недостатньо вивченою є також динаміка трансформацій волонтерських практик у контексті затяжного конфлікту, а також вплив структурних змін у громадянському суспільстві на формування нових моделей волонтерської взаємодії. Це ускладнює формування дієвої політики підтримки волонтерських ініціатив і гальмує розробку ефективних управлінських рішень на локальному та національному рівнях.

Окремі питання волонтерського руху розкриті у працях таких дослідників як О. Безпалько, Р. Вайнола, Н. Заверико, А. Капська, Т. Лях, Ю. Поліщук, С. Савченко, О. Акимова, В. Бочарова, В. Воронов, Б. Вульфов, О. Главник, Т. Дружченко, Н. Івченко, Р. Ларсен, В. Петрович, Н. Романова, Д. Хепуорт та ін.

Об'єкт дослідження. Соціальні практики волонтерського руху в умовах російсько-української війни.

Предмет дослідження. Особливості та зміни соціальних практик волонтерської діяльності в Україні в умовах російсько-української війни (допомога військовим, підтримка внутрішньо переміщених осіб, взаємодія з державою та міжнародними організаціями).

Метою дослідження є дослідження особливостей та динаміку змін соціальних практик волонтерського руху під впливом російсько-української війни.

Завдання дослідження:

– Уточнити зміст ключових понять дослідження.

– Здійснити огляд наукової літератури з теми волонтерства у війні.

– Обґрунтувати методологічні підходи до аналізу соціальних практик.

– Проаналізувати волонтерство як форму соціальної активності.

– Дослідити структуру, типи та функції соціальних практик волонтерів.

– Виявити зміни у волонтерських практиках у ході війни.

– Провести емпіричне дослідження соціальних практик волонтерів в Україні.

Гіпотеза дослідження. Російсько-українська війна спричинила якісні трансформації соціальних практик волонтерського руху, що проявляються у посиленні самоорганізації, мобільності, ефективності волонтерської діяльності, а також у зростанні взаємодії волонтерів із державними структурами та міжнародними партнерами.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів (методологічного, теоретичного та емпіричного), висновків і списку літератури.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

1.1. Уточнення ключових понять дослідження: «соціальні практики», «волонтерський рух», «російсько-українська війна»

Поняття «соціальні практики» є ключовим аналітичним інструментом сучасної соціології, зокрема при дослідженні трансформаційних процесів, що відбуваються у кризові періоди. Витоки концептуального розуміння соціальних практик простежуються у працях П'єра Бурдьє, Мішеля де Серто, Ентоні Ґіденса, а також представників теорії структурування, які акцентували на взаємозв'язку дії та структури. У фокусі – не окремі вчинки або інститути, а рутинні форми взаємодії, які люди здійснюють у повсякденному житті, відтворюючи соціальні норми і структури [3, с. 2]. У контексті даного дослідження під соціальними практиками розуміємо повторювані дії, здійснювані волонтерами у відповідь на потреби, що виникли внаслідок воєнного конфлікту. Вони охоплюють не лише безпосереднє надання допомоги (медичної, логістичної, інформаційної), а й практики комунікації, координації, збору ресурсів, відновлення довіри до держави та самоорганізації громад [5, с. 4].

Важливим аспектом розуміння соціальних практик є їхня інституціональна форма. Частина з них відбувається у межах організованих структур (фондів, громадських об’єднань, ініціативних груп), тоді як інші реалізуються у форматі неформальної взаємодії: через соціальні мережі, телеграм-канали, особисті контакти [7, с. 5]. Дослідження свідчать, що саме горизонтальна форма організації дозволила волонтерському руху діяти оперативно, адаптивно і незалежно від державного апарату, компенсуючи його неефективність у перші дні повномасштабного вторгнення [6, с. 7]. Окрему увагу заслуговують «цифрові практики» волонтерства – розміщення запитів,

автоматизоване сортування потреб, дистрибуція даних у хмарних середовищах, що у 2022–2023 роках сформували особливий формат «волонтерського діджиталу» [9, с. 3].

Поняття «волонтерський рух» у науковій та прикладній літературі трактується багатозначно. У найширшому розумінні, волонтерство – це будь-яка безоплатна діяльність на користь інших осіб, громади або суспільства в цілому, що здійснюється добровільно [10, с. 8]. У вузькому сенсі, волонтерський рух – це організована форма соціальної активності громадян, яка ґрунтується на цінностях солідарності, небайдужості, ініціативності та готовності діяти в екстремальних умовах [11, с. 2]. Волонтерський рух в Україні пройшов кілька етапів: від стихійної допомоги під час Революції Гідності до сталих структур громадянської мобілізації в умовах гібридної війни, що триває з 2014 року [12, с. 5]. З 24 лютого 2022 року масштаби руху набули безпрецедентного розмаху: тисячі громадян, незалежно від віку, статі, професії чи політичних уподобань, включилися в різні форми підтримки – від плетіння сіток до організації масштабних евакуацій і медичного забезпечення [13, с. 6].

Соціологічні дослідження вказують, що мотивація волонтерів є багатовимірною: домінують альтруїзм, громадянська відповідальність, національна ідентичність, емоційна реакція на травматичні події. Крім того, в умовах війни з’являється новий шар мотивації – волонтерство як форма спротиву, як спосіб відновлення контролю над реальністю, як психологічний захист від відчуття безсилля [14, с. 9]. Невипадково у соціальних мережах поширеною стала фраза: «волонтерство – це теж фронт». Таким чином, волонтерський рух у сучасній Україні – це не лише сукупність окремих практик допомоги, а й форма мобілізованої солідарності та соціального консолідування, яка фактично виконує функцію третьої опори державності поруч із армією та дипломатією [15, с. 4].

Окремої уваги вимагає операційне визначення поняття «російсько-українська війна». На відміну від терміну «конфлікт», що має нейтральне або

завуальоване звучання, категорія «війна» наголошує на системному, цілеспрямованому, державному характері агресії, яка має ознаки міжнародного злочину. З наукової точки зору, російсько-українська війна почалася у 2014 році із захоплення Криму та розпалювання бойових дій на Донбасі за участю російських військових формувань [1, с. 1]. Протягом наступних років цей стан набував різних форм: гібридної, позиційної, інформаційної, але зберігав стабільну вісь протистояння – Україна як суверенна держава проти Російської Федерації як агресора [2, с. 3]. 24 лютого 2022 року відбулося повномасштабне вторгнення, що відкрило нову фазу війни, змінивши не лише масштаби воєнних дій, а й повсякденне життя мільйонів громадян [4, с. 6].

У цьому контексті волонтерство стало відповіддю суспільства на дестабілізацію і параліч державного механізму у перші тижні вторгнення. Вже в березні 2022 року соціальні мережі, телеграм-канали, онлайн-платформи і волонтерські хаби стали центрами координації та розподілу ресурсів, зокрема харчів, медикаментів, спорядження, транспортних засобів [8, с. 4]. Це означає, що поняття «російсько-українська війна» є не лише тлом, але й ключовим фактором формування специфічного типу соціальних практик – гранично мобілізованих, емоційно навантажених, ідеологічно вмотивованих і спрямованих на виживання не лише фізичне, а й символічне – збереження гідності, солідарності, спільної національної суб’єктності [17, с. 11].

Уточнення ключових понять у дослідженні соціальних практик волонтерського руху потребує також аналізу їхньої міждисциплінарної природи, оскільки ці терміни використовуються не лише в соціології, а й у культурології, політології, психології, медіа-дослідженнях. Зокрема, поняття «соціальні практики» у культурологічному вимірі охоплює повторювані форми культурної участі та символічного відтворення колективної ідентичності через дії, пов’язані з волонтерством: ритуали підтримки армії, плетіння сіток, масове поширення патріотичного контенту, благодійні аукціони, які мають не лише практичну, а й культурно об’єднавчу функцію [16, с. 4]. У цьому сенсі соціальні практики перетворюються на простір смислів і цінностей, у якому люди не

просто діють, а репрезентують і утверджують власну позицію, опір, національну приналежність.

Поняття волонтерства також набуває унікального значення в умовах затяжної війни, коли тривалий вплив стресу, втрат і невизначеності формує нові сценарії дії та нові норми поведінки. Наприклад, спостерігається зростання так званого «професійного волонтерства», коли діяльність громадських активістів за масштабами і складністю перевершує традиційне уявлення про волонтера як помічника, що діє ситуативно або спонтанно. Частина волонтерів перейшла на повну зайнятість у цій сфері, займаючись логістикою, фандрейзингом, інформаційною аналітикою, медичним забезпеченням, часто ризикуючи власним життям у прифронтових зонах [18, с. 5]. Це свідчить про розширення меж явища: волонтерство перестає бути лише допомогою – воно стає частиною системної відповіді громадянського суспільства на деструкцію соціального порядку.

У свою чергу, російсько-українська війна як соціальний контекст вимагає не лише політико-правового визначення, а й соціологічного переосмислення. Йдеться про явище, що сформувало новий порядок денний для всієї нації, нові режими часу і простору, нову конфігурацію цінностей, норм і моделей поведінки. Усе це суттєво впливає на форми соціальних практик: класичні форми волонтерства (догляд за хворими, допомога бідним) поступаються місцем високостресовим, військово наближеним практикам – евакуація, тактична медицина, забезпечення бойових підрозділів дронами і транспортом [19, с. 3]. Соціальний простір країни, в якій триває війна, радикально перебудовується – формуються нові центри впливу, нові моделі авторитету, нові горизонтальні ієрархії довіри. Всі ці зрушення безпосередньо втілюються в соціальних практиках, які і становлять предмет цього дослідження.

Крім того, уточнення понять дозволяє встановити межі дослідження: ми не аналізуємо весь спектр волонтерської активності в Україні, а фокусуємось саме на тих її формах, що виникли і закріпилися у відповідь на війну – як реакція на загрозу, як мобілізація ресурсів, як практики спротиву. Це

стосується і нових волонтерських ініціатив на місцях (громади, школи, бібліотеки, лікарні), і транснаціональної допомоги (діаспора, закордонні фонди, гуманітарні місії), і навіть елементів цифрової партизанщини – кібератак, кампаній проти російської пропаганди, інформаційного волонтерства [20, с. 6]. Таким чином, чітке понятійне розмежування дозволяє не тільки коректно окреслити об’єкт і предмет дослідження, а й розробити методологію аналізу соціальних практик у надзвичайних суспільних умовах.

Таким чином, три ключові поняття – соціальні практики, волонтерський рух і російсько-українська війна – формують взаємозалежне аналітичне поле, в межах якого розгортається сучасна соціологія війни. Їхнє уточнення дозволяє закласти теоретичну і концептуальну основу для подальшого дослідження структури, функцій і динаміки волонтерської активності в Україні в умовах воєнного протистояння.

1.2. Огляд наукової літератури щодо дослідження волонтерських рухів в умовах воєнних конфліктів

Аналіз наукової літератури, присвяченої волонтерським рухам в умовах воєнних конфліктів, свідчить про стійку дослідницьку увагу до цього феномена у міждисциплінарному полі. Вивчення волонтерства в контексті війни охоплює соціологічні, політичні, психологічні та антропологічні підходи, зосереджуючись на таких аспектах, як структура громадянської мобілізації, форми самоорганізації, мотивація учасників, вплив на державні інститути та трансформація соціального капіталу. Значну увагу дослідники приділяють аналізу волонтерства як елементу соціальної згуртованості та інструменту подолання кризи довіри до влади в екстремальних обставинах [5, с. 4]. У працях західних науковців, зокрема O. Boichak, обґрунтовується концепція «цифрового волонтерства» – нової форми мобілізації, яка активується через соціальні мережі, краудсорсингові платформи та телекомунікаційні технології [2, с. 6]. Цей феномен особливо активно розвивається під час повномасштабної фази російсько-української війни, коли

цифровий простір став місцем не лише комунікації, а й бойових дій – інформаційних атак, координації логістики, кампаній зі збору коштів, гуманітарних місій.

Серед українських досліджень особливо важливими є праці, присвячені постмайданному періоду, які відзначають появу волонтерства як нової парадигми громадянської участі, здатної замінити функції держави у сфері безпеки, медицини, забезпечення армії [6, с. 7]. Зокрема, автори підкреслюють, що волонтерський рух 2014–2016 років створив підґрунтя для вибудови горизонтальних зв'язків, що стали основою для масової мобілізації після 24 лютого 2022 року [8, с. 9]. Огляд джерел показує, що дослідники схильні розглядати волонтерство не лише як інструмент надання допомоги, але як форму соціального лідерства, джерело публічної легітимності та рушійну силу демократичних змін. Особливе місце у літературі посідає тема жіночого волонтерства, яка розглядається як поєднання турботливої праці, політичного протесту та інституційного лідерства у сфері допомоги [13, с.5].

У зарубіжних дослідженнях конфліктних зон (наприклад, у країнах Близького Сходу, Північної Африки чи Латинської Америки) волонтерство також часто постає як відповідь на інституційну руїну – дії громадянських спільнот, які беруть на себе відповідальність за базові соціальні функції [14, с.3]. У цьому контексті праці з вивчення війни в Україні додають до загальної картини важливий аспект: волонтерство не лише заповнює вакуум, але й формує альтернативну інфраструктуру довіри, ефективності та громадської легітимності. Особливо це проявляється у дослідженнях, де йдеться про ефекти тривалого конфлікту: формування стійких волонтерських осередків, перехід від стихійних форм до спеціалізованих ініціатив, розбудову міжнародних партнерств, еволюцію волонтерських практик у напрямі професіоналізації [15, с. 8].

У контексті воєнних конфліктів науковці також аналізують ризики, пов'язані з волонтерством: емоційне вигорання, вторинна травматизація, зниження довіри у випадку неефективного управління ресурсами, конфлікти

між волонтерськими структурами та державними органами. Разом із тим, більшість авторів сходяться на тому, що волонтерський рух є показником зрілості громадянського суспільства, а в умовах війни – ще й критично важливою складовою національної безпеки. У деяких роботах акцент зроблено на тому, що український волонтерський досвід 2022 року вже почали вивчати як модель для систем кризового реагування в інших країнах [19, с. 3]. Такі висновки дозволяють говорити про те, що український кейс має не лише внутрішнє, а й міжнародне значення, зокрема в аспектах цифрової мобілізації, соціального капіталу та стратегій виживання громад.

Доповнюючи огляд наукових праць, варто зазначити, що сучасні дослідження волонтерських рухів дедалі більше звертаються до питань цифрової інфраструктури та ролі інформаційного простору у формуванні волонтерських мереж. Так, у статті Boichak O. «Online Networks of Support in Distressed Environments» наголошується на важливості цифрових платформ для мобілізації ресурсів, збору пожертв і підтримки логістичних ланцюгів, які діяли паралельно з офіційними каналами допомоги [20, с. 6]. Авторка аналізує, як українські волонтерські мережі адаптувалися до нестабільності, використовуючи Telegram, Google Sheets, Discord та інші інструменти для організації постачання в зону бойових дій. Це демонструє нову парадигму – не лише фізичного, а й інформаційного волонтерства, яке стало вирішальним у боротьбі за ефективність допомоги й координацію зусиль тисяч громадян.

У роботі «The Ukrainian Civil Volunteer Movement during Wartime (2014–2022)» автори здійснюють періодизацію розвитку українського волонтерства, виокремлюючи три ключові фази: 1) етап зародження (Євромайдан – весна 2014), 2) етап формалізації (АТО – 2021), 3) етап масової діджиталізації (з 24.02.2022) [24, с. 3]. У межах цього аналізу волонтерський рух постає не лише як відповідь на потреби фронту чи цивільного населення, а як багаторівнева система соціальної самоорганізації, яка впливає на загальний рівень згуртованості та стійкості суспільства в умовах глибокої дестабілізації. Дослідники наголошують, що волонтерство в Україні розвивається не

всупереч державі, а часто замість неї, виконуючи ті функції, які в кризові моменти були не реалізовані офіційними структурами.

Окремий напрям досліджень стосується ролі волонтерського руху в міжнародному іміджі України. Зокрема, в огляді «Why Ukraine's Civilian Volunteers Are the Unsung Heroes of the War», опублікованому на платформі *Time*, йдеться про те, що масштабна мобілізація цивільних ініціатив стала моральною та репутаційною опорою для держави, адже світова спільнота почала сприймати українців як солідарне, згуртоване і гідне народонаселення, яке здатне діяти самостійно, незалежно від зовнішньої допомоги [21, с. 2]. Це значною мірою вплинуло на активізацію благодійних фондів, спрощення процедур гуманітарного фінансування і створення партнерських зв’язків із волонтерами з інших країн.

Значний пласт досліджень присвячено соціальній психології волонтерів у ситуаціях екстремального навантаження. У статті «Association between mental health, psychological characteristics, and volunteerism» дослідники доводять, що участь у волонтерстві може як позитивно впливати на психічний стан людини через відчуття причетності і контролю над ситуацією, так і призводити до вигорання, фрустрації й потреби в психологічній підтримці [11, с. 4]. Важливими є висновки про необхідність системної підтримки волонтерів, зокрема освітніх програм, супервізії, консультативної допомоги, що на практиці досі майже відсутні.

Окремо слід згадати про аналітичні матеріали міжнародних організацій, які підкреслюють важливість українського досвіду волонтерства як унікального прикладу самоорганізації в умовах великомасштабного конфлікту. Звіт *European Parliament Briefings* наголошує, що саме волонтерські ініціативи стали основою локальної стійкості, особливо в прикордонних регіонах і громадах, що приймали внутрішньо переміщених осіб [30, с. 7]. Аналіз надає характеристику структурі цих ініціатив, їхній фінансовій підтримці, а також висвітлює основні проблеми – перевантаження, відсутність координації на національному рівні, а в деяких випадках – дублювання функцій.

Таким чином, наявний масив літератури дозволяє стверджувати, що волонтерський рух в умовах війни є не лише об’єктом емпіричного вивчення, а й предметом глибокого теоретичного осмислення. Сучасні дослідники демонструють схильність до аналізу волонтерства як інтегративного явища, що поєднує соціальні дії, технологічні інновації, емоційні стани та політичні наслідки. Український контекст є унікальним, оскільки охоплює як форми спротиву, так і практики взаємодопомоги, як громадську ініціативу, так і елементи паралельної інфраструктури, що поступово професіоналізується і трансформується в сталі соціальні інституції. Цей багатовимірний підхід відкриває перспективи для подальших досліджень і переосмислення ролі волонтерства як ключового елемента стійкого суспільства в умовах війни.

1.3. Обґрунтування методологічних підходів до аналізу соціальних практик волонтерів у період війни

У процесі аналізу соціальних практик волонтерського руху в умовах війни особливого значення набуває вибір відповідного методологічного інструментарію, здатного адекватно відобразити складність і динаміку досліджуваного явища. Насамперед, доцільним є поєднання якісних та кількісних методів, що дозволяє охопити як об’єктивні параметри функціонування волонтерських ініціатив, так і суб’єктивні мотивації, емоції, стратегії дії учасників. У цьому контексті ключовим стає розгляд соціальних практик як результату взаємодії індивідуального і колективного агентства, структурних умов і культурного контексту. З огляду на це, доречним є застосування теорії структурування Ентоні Ґіденса, яка дозволяє досліджувати, яким чином дії волонтерів відтворюють або трансформують соціальні структури в умовах війни [6, с. 2]. Теорія практикаційного підходу дозволяє побачити волонтерство не як статичний феномен, а як процес – динамічну систему дій, що змінюються залежно від обставин, ресурсів та спільнот.

Серед емпіричних методів особливо ефективним є кейс-стаді, що дозволяє глибоко аналізувати окремі волонтерські ініціативи або регіональні особливості, надаючи детальну інформацію про структуру, логістику, внутрішню організацію та взаємодію з владою чи іншими учасниками соціального поля [10, с.8]. Наприклад, дослідження волонтерських хабів у прифронтових містах України дає змогу простежити, як функціонує спонтанне самоврядування у критичних умовах, як здійснюється розподіл ролей та яким чином підтримується ефективність у довготривалому стресі [13, с. 6]. У поєднанні з глибинними інтерв'ю цей підхід дозволяє виявити неочевидні смисли волонтерської діяльності, її емоційні, етичні, ціннісні компоненти, які рідко виявляються у стандартних анкетуваннях.

Також вартим уваги є використання елементів цифрової етнографії, оскільки значна частина волонтерської активності в період війни перемістилася в онлайн-середовище. Зокрема, як доводить O. Boichak, Telegram-канали, платформи спільного доступу, чат-боти та інші цифрові інструменти виконують не лише функцію комунікації, а й самостійно формують нові практики взаємодії, довіри, відповідальності [20, с. 6]. Метод онлайн-спостереження, у поєднанні з контент-аналізом повідомлень, дає змогу ідентифікувати мовні шаблони, структури звернень, механізми мобілізації та алгоритми реагування на запити про допомогу. Це є особливо актуальним в умовах, коли дії відбуваються у реальному часі, а традиційні методи збору даних не встигають за темпом подій.

Для узагальнення емпіричних даних доцільним є використання соціологічного анкетування серед волонтерів, зокрема з метою вивчення мотиваційних факторів, очікувань, рівня емоційного виснаження, задоволеності координацією та міжособистісними стосунками в команді. Такий підхід використано у дослідженні «Association between mental health, psychological characteristics, and volunteerism», що охопило велику вибірку українських і польських волонтерів і виявило сильну кореляцію між тривалістю залучення та емоційним станом особи [11, с. 4]. Отримані кількісні

дані можуть бути доповнені відкритими питаннями або включеним спостереженням, що підвищує валідність результатів.

Крім того, при дослідженні соціальних практик волонтерів доцільно застосовувати підхід соціального конструювання реальності, згідно з яким практика не просто існує – вона формується, підтримується й змінюється у процесі спільного переживання подій та взаємодії між учасниками [7, с. 5]. Війна створює специфічне комунікативне середовище, де формується нова мова взаємодії: символи, меми, слогани, візуальні образи – усе це є частиною волонтерських практик, які потребують розкодування не лише за змістом, а й за функцією. Наприклад, поширення фрази «волонтер не воєнний, але на передку» є показовим прикладом формування культурної норми через спільний досвід, яка потребує окремого інтерпретативного аналізу.

Важливою особливістю дослідження соціальних практик волонтерів у період війни є потреба в контекстуалізації – тобто врахування специфіки середовища, в якому відбуваються дії. У цьому аспекті особливо ефективним є застосування ситуаційного аналізу А. Кларк, який дозволяє розглядати не лише акторів, але й матеріальні об'єкти, просторові умови, нормативні обмеження, а також емоційні чинники, що впливають на прийняття рішень у волонтерських середовищах [25, с. 3]. Такий підхід особливо релевантний для воєнного контексту, де кожна ситуація є унікальною, а типові моделі поведінки часто змінюються залежно від загроз, нестачі ресурсів чи зміни обстановки. Метод ситуаційного аналізу дозволяє інтегрувати до дослідження не лише особисті мотиви чи організаційні аспекти, а й випадкові фактори, що відіграють вирішальну роль у конкретних умовах – від наявності транспорту до погодних умов і блокпостів.

Також надзвичайно перспективним є включення елементів наративного аналізу, що дозволяє реконструювати особистий досвід волонтерів через їхні історії, свідчення та щоденники. У межах війни такі наративи стають не просто індивідуальними оповідями, а способом колективного осмислення реальності, формою психосоціальної стабілізації, а іноді й політичним актом. У

дослідженні «Narratives of Volunteering and Social Change in Wartime Ukraine» показано, що саме через особисті розповіді волонтери артикулюють свою ідентичність, вибудовують моральну позицію та обґрунтовують необхідність своїх дій як форми спротиву [2, с. 6]. Наративний підхід відкриває можливість не лише документувати досвід, а й аналізувати структуру уявлень про війну, ворога, державу, суспільство, солідарність – усе це становить підґрунтя для соціального конструювання дій.

Крім того, значну аналітичну цінність має застосування критичної теорії, зокрема елементів феміністичного і постколоніального аналізу. Волонтерський рух в Україні, попри свою гнучкість і горизонтальність, не є поза ієрархіями – він так само формує власні структури влади, норм і виключень. Деякі дослідники, зокрема О. Бойчак, звертають увагу на те, як певні категорії волонтерів (жінки, внутрішньо переміщені особи, представники меншин) стикаються з додатковими бар'єрами доступу до ресурсів чи визнання, що потребує спеціального фокусування дослідження на питаннях видимості, інклюзії та справедливості [22, с. 4]. Аналіз цих процесів дозволяє подолати уявлення про волонтерство як виключно позитивний і однорідний феномен і розглянути його як поліфонічне поле з різними голосами, інтересами і логіками дій.

У методологічному плані також доцільно враховувати багаторівневий характер соціальних практик: вони відбуваються на мікро-, мезо- та макрорівнях. На мікрорівні – це взаємодія окремих волонтерів, їхня мотивація, навички, емоційний стан. На мезорівні – це організаційна логіка, правила, способи управління ініціативами. На макрорівні – це вплив державної політики, медіа, міжнародної підтримки, культурного наративу війни [17, с. 6]. Поєднання цих рівнів у дослідницькому дизайні дозволяє комплексно описати феномен, уникнути редукціонізму і надати більш об’ємну картину того, як саме в умовах війни відбувається практична солідарність, соціальна дія і громадянська участь.

Таким чином, методологічна основа дослідження соціальних практик волонтерів у період війни повинна бути міждисциплінарною, гнучкою та багаторівневою. Це вимагає поєднання класичних соціологічних підходів із новими інструментами, адаптованими до умов високої динаміки, ризику та невизначеності. Саме такий підхід дозволяє не лише описати явище, а й проникнути в глибину його внутрішньої логіки, механізмів дії та трансформацій під впливом надзвичайної ситуації. У цьому полягає цінність комплексного підходу, що дає змогу побачити волонтерство не як побічну активність, а як центральний елемент соціального спротиву та відтворення людяності в умовах війни.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

2.1. Характеристика волонтерського руху як форми соціальної активності в сучасному українському суспільстві

Волонтерський рух в Україні сьогодні є однією з найпотужніших форм соціальної активності, що виникла на перетині кризи державного управління, зростання громадянської свідомості та нагальної потреби суспільства в самозахисті. Його формування, яке активно розпочалося ще у 2013–2014 роках під час Революції Гідності та подальшої анексії Криму, набуло нових масштабів і змісту з початком повномасштабного вторгнення у 2022 році. Волонтерський рух в умовах війни перестав бути лише елементом допомоги армії чи гуманітарним сервісом – він перетворився на соціальний механізм підтримки стійкості держави, платформу громадянської солідарності та інструмент утвердження національної суб'єктності. Його базовою рисою є добровільність участі, однак за своїм обсягом і складністю діяльність багатьох волонтерів сьогодні еквівалентна роботі в організованих структурах із чітким поділом обов'язків, логістикою, фінансовим управлінням і цифровими рішеннями [20, с. 6].

На відміну від класичних інституціоналізованих форм громадянської активності (наприклад, членство в політичних партіях чи участь у державних програмах), волонтерський рух в Україні має переважно горизонтальну структуру, базовану на довірі, ініціативності та мережевій взаємодії [13, с. 6]. Це виявляється у створенні локальних волонтерських осередків, мобільних груп, телеграм-каналів, хабів та ініціатив, що об'єднують громадян навколо спільної мети – допомоги військовим, цивільним, пораненим, переміщеним особам або тваринам. Як зазначає О. Boichak, така децентралізована модель забезпечила виняткову гнучкість і адаптивність руху до умов війни, що

змінювалися майже щодня [2, с. 6]. Особливою стала здатність волонтерів не лише реагувати на потреби, а й самостійно формулювати порядок денний, створюючи нові напрями діяльності – від аеророзвідки до психологічної підтримки ветеранів.

Характерною ознакою волонтерського руху є також його всеосяжний соціальний склад. У волонтерство включені представники всіх вікових категорій, професій і соціальних груп. Це створює ефект суспільного об'єднання довкола спільної загрози та цінностей, що активно підтримується через медіа, мистецтво, освітні ініціативи та ритуали спільної дії [16, с. 4]. При цьому мотивація волонтерів рідко обмежується альтруїзмом: дослідники виокремлюють також потребу в дії, відчуття приналежності до колективу, можливість бути корисним і навіть подолання власного страху або травми через активну участь [11, с. 4]. Волонтерство стає не просто формою допомоги – воно функціонує як спосіб особистої ідентифікації у період екзистенційної загрози, набуваючи рис неофіційної громадянської служби.

У науковій та експертній літературі волонтерський рух в умовах війни дедалі частіше трактується як фактор соціальної стабілізації. Аналітики Європарламенту у звіті «Civic Initiatives and Volunteer Support in Ukraine» підкреслюють, що саме волонтерські мережі часто виконують функції кризового менеджменту на місцях, особливо в умовах тимчасової відсутності влади або обмежених державних ресурсів [30, с.7]. Волонтерські ініціативи забезпечують не лише матеріальну підтримку, а й відчуття безпеки, передбачуваності, людської присутності, що має надзвичайну психологічну вагу для населення в зонах бойових дій або евакуації.

Подальше осмислення волонтерського руху як форми соціальної активності в умовах війни вимагає звернення до процесів, які виходять за межі прямої допомоги та стосуються ширшого соціокультурного впливу цього явища. Волонтерство стало механізмом активного громадянського включення, що не лише компенсує інституційні порожнечі, але й продукує нові соціальні зв'язки, моделі взаємодії, системи відповідальності. У дослідженнях за 2023

рік наголошується, що багато волонтерських ініціатив перетворилися на осередки локального лідерства, формуючи довкола себе нові спільноти та навіть впливаючи на управлінські рішення в регіонах [28, с. 2]. Це свідчить про еволюцію волонтерства від ситуативної практики до системного соціального інституту, який продукує нові норми співжиття, підтримки, відповідальності і навіть політичного представництва.

Крім того, слід підкреслити, що в умовах постійної загрози та високого рівня невизначеності волонтерство виконує також функцію емоційної стабілізації. Практика щоденного включення у допомогу іншим, навіть у дрібницях, створює ілюзію контролю над катастрофічною реальністю і сприяє зниженню тривоги у волонтерів [11, с. 5]. Як засвідчує психологічне опитування серед українських добровольців, більшість із них пов’язують свою участь у волонтерстві з внутрішнім почуттям необхідності «бути корисним», «не стояти осторонь», а також із бажанням реалізувати моральну відповідальність перед суспільством [19, с. 3]. Це формує унікальну рису українського волонтерства – його інтенсивну внутрішню мотивацію, що здатна триматися без зовнішніх стимулів протягом тривалого часу, навіть у ситуаціях хронічного вигорання.

Не менш важливим є вплив волонтерського руху на зміни у сфері комунікації та формування публічного простору. Волонтерство формує нові канали інформування, нові репрезентації героїзму, довіри та взаємодопомоги. Через сторінки у соцмережах, блоги, подкасти й відео волонтери транслюють нові наративи, які контрапунктують офіційній риториці і формують альтернативний громадянський дискурс. У цьому сенсі волонтерський рух має не лише соціальну, а й медійну вагу – він впливає на уявлення громадян про війну, державу, спільноту, а також на мобілізацію нових учасників [21, с. 2]. Багато ініціатив створюють повноцінні комунікаційні стратегії, ведуть публічні звіти, влаштовують культурні події, благодійні аукціони – усе це є частиною ширшої екосистеми соціальної дії, у якій кожна взаємодія несе додатковий смисловий та об’єднавчий потенціал.

Загалом, волонтерський рух у сучасному українському суспільстві можна розглядати як феномен, що поєднує в собі функції допомоги, мобілізації, інтеграції та трансформації. Його унікальність полягає у здатності швидко адаптуватися до нових викликів, автономно приймати рішення, формувати горизонтальні зв'язки та акумулювати ресурси в умовах нестачі. Він демонструє приклад самоорганізованого, відповідального суспільства, яке у момент загрози стало не лише реципієнтом допомоги, а й її потужним джерелом. Усе це дозволяє трактувати волонтерство не як маргінальну форму активності, а як центральний соціальний процес доби війни – процес, що об'єднує, зцілює, мобілізує та формує нову якість суспільного буття.

Отже, волонтерський рух у сучасному українському суспільстві є не лише формою соціальної активності, а й соціальною системою з власною логікою, структурами, цінностями і механізмами впливу. Його здатність до швидкої мобілізації, самовідтворення, інноваційності та глибокої моральної легітимності робить його унікальним прикладом громадянського опору в умовах війни. У цьому сенсі він перетворився з реактивної сили на проактивний елемент суспільної трансформації, що відіграє ключову роль у підтримці життєздатності нації.

2.2. Структура, типологія та функції соціальних практик волонтерства в умовах військового протистояння

У контексті військового протистояння соціальні практики волонтерства в Україні набули складної структури, що поєднує як індивідуальну, так і колективну активність, а також охоплює широкий спектр функціональних напрямів – від базової гуманітарної допомоги до спеціалізованої технічної, медичної, інформаційної та логістичної підтримки. Структурно волонтерський рух функціонує на кількох рівнях: на локальному – це невеликі ініціативні групи та громади, що організовуються довкола термінових потреб; на регіональному – координатори хабів і платформ, які здійснюють облік, розподіл і комунікацію; і на загальнонаціональному рівні – мережі, що

співпрацюють з міжнародними донорами, фондами та урядовими структурами [30, с. 7]. При цьому всі ці рівні поєднані горизонтальними зв’язками, де ключову роль відіграють цифрові інструменти – чат-боти, телеграм-канали, CRM-системи, що забезпечують швидкий обіг запитів, перевірку інформації та контроль якості допомоги [20, с. 6].

Типологія соціальних практик волонтерства, за результатами досліджень, включає щонайменше п’ять основних напрямів. Перший – це матеріально-гуманітарна допомога: збір, пакування, доставка продуктів, ліків, одягу, тактичного спорядження [24, с. 3]. Другий – медико-психологічна підтримка: евакуація поранених, закупівля медичних засобів, надання першої допомоги, організація груп психологічної підтримки для військових, цивільних, ВПО. Третій – інформаційно-аналітична діяльність: боротьба з дезінформацією, формування актуальних баз даних потреб, публічні звіти, просування кампаній у соцмережах [2, с. 6]. Четвертий – технічна та інженерна підтримка: закупівля дронів, ремонт автомобілів, розробка програмного забезпечення. І п’ятий – освітньо-просвітницька діяльність: лекції, публікації, фандрейзинг через мистецькі ініціативи, комунікаційні кампанії. Кожен із цих типів реалізується як через усталені організації, так і завдяки самоорганізації громадян, що створюють тимчасові або сталі об'єднання [10, с. 8].

Функціонально волонтерські практики виконують кілька критично важливих ролей у суспільстві, що перебуває в стані війни. Насамперед це компенсаторна функція – заповнення прогалин, які виникають через перевантаження або дезорганізацію державних структур. Водночас волонтерство виконує мобілізаційну функцію, залучаючи населення до активної участі у спільному спротиві, формуючи почуття причетності та впливу на перебіг подій [13, с. 6]. Значущою є також інтегративна функція – об’єднання людей різного віку, професій, політичних поглядів навколо конкретної мети, що сприяє зміцненню горизонтальних зв’язків та соціальної згуртованості [16, с. 4]. Не менш важливою є і трансформаційна функція – через нові практики допомоги, управління, відповідальності волонтерський

рух продукує нові норми соціальної поведінки, що потенційно можуть змінити культуру громадянської участі в поствоєнному суспільстві.

Розширюючи уявлення про структурну складність та функціональне різноманіття соціальних практик волонтерства в умовах війни, варто звернути увагу на міжсекторну взаємодію, яка стала характерною рисою українського волонтерського ландшафту. Волонтерські ініціативи сьогодні активно співпрацюють із бізнесом, освітніми закладами, місцевою владою, медичними установами, міжнародними донорами, створюючи мережеві форми взаємодії, які є гнучкими й ефективними навіть в умовах тотальної деструкції [28, с. 2]. Така взаємодія дозволяє посилити вплив практик волонтерства, інтегруючи їх у ширший суспільний контекст та забезпечуючи сталість функціонування на випадок затягування воєнного конфлікту. Наприклад, спільні ініціативи з приватним сектором у сфері постачання автотранспорту чи генераторів для потреб армії вже стали нормою, що свідчить про поступове переплетення соціального, громадянського та економічного вимірів діяльності.

Окрему увагу варто приділити спеціалізованим практикам, що сформувалися в умовах війни – таким, як тактичне волонтерство (діяльність у безпосередній близькості до лінії фронту), цифрове волонтерство (OSINT-розвідка, кіберволонтерство, протидія дезінформації), та волонтерство підтримки бойового духу (організація концертів, арттерапії, збори на символічні ініціативи). Ці практики виходять за межі класичного розуміння допомоги як передачі ресурсів – вони створюють емоційне та інформаційне поле спротиву, зміцнюючи психологічну стійкість як військових, так і цивільних [2, с. 6]. У цьому сенсі волонтерські дії стають не лише інструментами матеріального забезпечення, а й факторами формування ідентичності, наративу героїзму та колективної суб’єктності.

Також спостерігається тенденція до зростання інституційності волонтерських практик. Чимало ініціатив, що починалися як спонтанні реакції на воєнну загрозу, з часом перейшли у формат юридично оформлених організацій зі сталим фінансуванням, звітністю, системами менеджменту та

стратегічного планування. Це дозволяє їм долучатися до проєктів міжнародного співробітництва, брати участь у грантових програмах, впливати на формування політик у сфері безпеки, медицини, соціального захисту. Однак поряд із цим залишається значний прошарок неформальних, «домашніх» практик – шиття плитоносок, приготування їжі, плетіння маскувальних сіток у школах і бібліотеках – що свідчить про багаторівневість і відкритість волонтерського руху для людей із різним досвідом і ресурсами [16, с. 4].

Соціальні практики волонтерства в Україні – це поліфонічне поле дій, у якому поєднуються організованість і стихійність, технологічна інноваційність і традиційна людяність, горизонтальні мережі взаємодії та поступова інституціалізація. Їх структура багатовимірна, типологія – динамічна, а функції виходять далеко за межі допомоги, охоплюючи зміцнення суспільної моралі, консолідацію нації та розвиток нових форм публічної дії в умовах глибокої соціальної травми. Усе це дозволяє говорити про волонтерство як про один із головних соціальних механізмів, що підтримує життєздатність і суб'єктність українського суспільства в добу війни.

Таким чином, структура, типологія та функції соціальних практик волонтерства в умовах війни свідчать про їхню складну організацію, багатовекторну спрямованість і стратегічне значення для збереження суспільної стійкості. Волонтерський рух виконує не лише утилітарні, а й ціннісні та культурні завдання, стаючи невід'ємною частиною соціального ландшафту України у період історичного випробування.

2.3. Трансформація соціальних практик волонтерського руху під впливом динаміки російсько-української війни

Розширення трансформаційних процесів у волонтерському русі охоплює не лише внутрішню організацію, але й ціннісну переорієнтацію активістів. В умовах тривалого конфлікту волонтерство дедалі більше сприймається не як короткочасна громадянська ініціатива, а як форма життєвої стратегії, вкоріненої в ідеї служіння, соціального партнерства та суспільного впливу.

Зміни відбуваються і на рівні суспільного сприйняття: волонтер перетворився з «помічника» на повноцінного суб’єкта публічного простору – уповноваженого діяти, приймати рішення, публічно представляти спільноти [5, с. 4]. Дедалі частіше волонтерські лідери залучаються до національних діалогів, міжвідомчих координаційних груп, експертних рад, а також виступають як партнери в розробці рішень на рівні місцевого самоврядування. Цей процес формує своєрідну «волонтерську еліту» – групу людей із унікальним досвідом, репутацією і високим рівнем довіри, які здатні впливати на суспільні процеси не менше, ніж формальні інститути.

Водночас важливо зауважити, що трансформація торкнулася і логіки дії. У мирний час волонтерство часто функціонувало в межах гуманітарної логіки підтримки вразливих груп. Натомість в умовах війни практики волонтерства включають елементи управління ризиками, кризової логістики, фронтової безпеки, етичної відповідальності, що вимагає нових компетенцій. З’явився запит на професіоналізацію волонтерської праці: курси з тактичної медицини, менеджменту проєктів, фінансової звітності, кризових комунікацій [19, с. 3]. Рух починає створювати власну систему навчання та передачі знань, що забезпечує безперервність дії незалежно від ротації учасників. Така інституціоналізація сприяє формуванню організаційної пам’яті – здатності засвоювати попередній досвід, масштабувати моделі, адаптувати їх до нових реалій. Це дозволяє розглядати волонтерський рух не лише як реакцію, а як живу, самонавчальну систему.

Ще одним показовим вектором трансформації є гібридизація практик – тобто поєднання кількох ролей у межах одного волонтерського суб’єкта. Наприклад, ті самі ініціативи можуть одночасно здійснювати евакуацію з деокупованих територій, забезпечувати гуманітарні пакети, вести публічну комунікацію та формувати базу доказів для майбутніх судових процесів щодо воєнних злочинів. Це значно ускладнює і збагачує функціональну матрицю волонтерства, перетворюючи його на полісистемне явище, де переплітаються гуманітарна, юридична, психологічна, комунікаційна та політична діяльність

[13, с. 6]. Водночас така гнучкість вимагає наявності не лише навичок, але й етичних стандартів, які часто формуються всередині самих спільнот через рефлексію, публічні дискусії, саморегулювання.

Подальша трансформація соціальних практик волонтерського руху в умовах війни виявляється також у зростанні автономності та здатності до стратегічного планування. Якщо раніше волонтерські ініціативи здебільшого орієнтувалися на ситуативне реагування – термінове забезпечення армії, збір коштів на конкретний запит, оперативну евакуацію чи закупівлю спорядження, – то сьогодні значна частина з них працює за довгостроковими проєктними моделями: формують бюджети на кілька місяців, проводять аудит, укладають меморандуми з міжнародними організаціями [30, с. 7]. Деякі об’єднання волонтерів навіть розробляють власні IT-рішення, CRM-системи та логістичні алгоритми, що свідчить про зростання рівня технологічної зрілості й управлінської спроможності цих структур. Таким чином, волонтерські практики стали не просто відповіддю на кризу – вони перетворилися на елемент інноваційного соціального управління.

Крім того, в процесі трансформації зростає важливість рефлексивного компоненту волонтерської діяльності. Учасники руху дедалі частіше звертаються до осмислення не лише того, що і як вони роблять, а й навіщо. Поширюється практика внутрішньої етичної експертизи, обговорення меж прийнятного, усвідомлення наслідків власної дії, зокрема у складних питаннях, як-от співпраця з державними структурами, управління пожертвами, представлення болю інших у публічному просторі. Це свідчить про формування нової культури відповідального волонтерства, де головним є не лише результат, а й спосіб його досягнення [19, с. 3]. У цьому контексті активну роль відіграє і міжнародний досвід, який українські волонтери інтегрують через спільні платформи, тренінги, мережі підтримки – зокрема, від представників Червоного Хреста, Human Rights Watch, World Central Kitchen.

Важливо також, що волонтерські практики поступово виходять за межі вузької воєнної функціональності й починають брати на себе завдання з відновлення, реконструкції та навіть культурного розвитку. Уже у 2023 році чимало ініціатив спрямували ресурси на відбудову шкіл, укриттів, амбулаторій, бібліотек у деокупованих районах, долучаючись до відновлення інфраструктури і соціального середовища [28, с. 2]. У такий спосіб волонтерство поступово стає провідником переходу від реагування до відбудови – від етапу виживання до етапу трансформації і розвитку. Воно формує соціальний капітал майбутнього – системи довіри, співдії, солідарності, які зберігатимуть свою значущість і після завершення війни. Таким чином, трансформація соціальних практик волонтерського руху є не тимчасовим зрушенням, а фундаментальною зміною парадигми громадянської участі в Україні, що відображає глибокі суспільні процеси формування нової якості публічного життя.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що динаміка війни стала каталізатором глибокої структурно-функціональної еволюції волонтерського руху в Україні. Його соціальні практики перестали бути ізольованими або допоміжними – натомість вони інтегрувалися в тканину суспільного життя, стали маркерами нової культури громадянської відповідальності, соціального лідерства і моральної зрілості. У цьому сенсі волонтерський рух є не лише наслідком війни, а й її цивілізаційною відповіддю – прикладом того, як громадянське суспільство здатне творити нову реальність, навіть перебуваючи в умовах найжорстокішої загрози.

РОЗДІЛ 3
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

3.1. Вибір та обґрунтування емпіричних методів дослідження волонтерської діяльності в умовах війни

З огляду на багатогранність волонтерського руху та динамічний характер його розвитку в умовах війни, анкетне опитування було обрано як найбільш доцільний метод емпіричного дослідження, що поєднує репрезентативність, гнучкість і глибину збору даних. Авторська анкета «Трансформація соціальних практик волонтерства в умовах війни» розроблялася з урахуванням складності досліджуваного феномена та орієнтації на виявлення як зовнішніх (організаційних, логістичних), так і внутрішніх (мотиваційних, емоційних, ціннісних) аспектів волонтерської діяльності. До структури анкети було включено блоки питань, що дозволяють вивчити динаміку змін – тобто простежити, як трансформувалися мотиви, форми участі та оцінка власної діяльності волонтерів з початку повномасштабного вторгнення. Відкриті запитання дають змогу респондентам поділитися особистим досвідом, осмисленням викликів та власним баченням ролі волонтерства у суспільстві.

Анкета була сконструйована з урахуванням необхідності фіксації різнорівневих змін у волонтерських практиках – від індивідуальних форм залучення до інституціоналізованих ініціатив. У ній передбачено питання, які дозволяють з’ясувати, як саме змінилися підходи до організації допомоги, наскільки розширився функціонал волонтерів, які нові форми діяльності виникли у відповідь на зміну характеру війни. Запитання охоплюють як загальні аспекти – частота участі, форми комунікації, напрями допомоги, – так і глибші виміри, такі як мотиваційні чинники, ставлення до державних структур, суб’єктивна оцінка ефективності своєї діяльності, готовність продовжувати волонтерську роботу після завершення бойових дій. Таким

чином, анкета виконує не лише діагностичну функцію, а й відкриває можливість для аналітичної інтерпретації змін у суспільному тілі під впливом екстремальних обставин.

Завдяки чіткій структурі анкета адаптована як для онлайн-опитування, так і для використання у друкованій формі під час особистого збору даних, що забезпечує гнучкість у виборі методів контакту з респондентами. Деякі питання носять стандартизований характер і дозволяють подальшу кількісну обробку результатів, інші – відкриті, що дає змогу виявити неочікувані смислові акценти, індивідуальні переживання й оцінки, які можуть стати основою для побудови типологій волонтерських профілів. Окремі пункти анкети спрямовані на з'ясування того, як змінювались практики волонтерів протягом різних етапів війни – початкового шоку, активної фази мобілізації, періоду втоми, адаптації та планування відбудови. Таким чином, інструментарій анкети дає змогу не лише зафіксувати сучасний стан волонтерського руху, а й реконструювати його логіку розвитку та розгорнуту соціальну динаміку, що лежить в основі сучасного українського громадянського суспільства.

Розширена вибірка дослідження ґрунтувалася на принципі цілеспрямованого відбору респондентів, діяльність яких безпосередньо співвідноситься з тематикою трансформації соціальних практик волонтерства в умовах повномасштабної війни. Було залучено 40 респондентів, які брали активну участь у волонтерських ініціативах у період з лютого 2022 року до моменту проведення дослідження. Головним критерієм для включення в вибірку була неформальна або інституціоналізована діяльність на користь суспільства в умовах воєнного часу – від регулярного виконання завдань у межах волонтерських штабів до епізодичних, але соціально значущих дій на рівні громад. Цей підхід дозволив охопити як системних волонтерів, так і учасників короткострокових ініціатив, що сприяє глибшому розумінню гетерогенності руху.

З метою забезпечення якісної репрезентації досвіду було дотримано балансу у сферовій диференціації: опитування охопило представників гуманітарного волонтерства (розподіл продуктів, одягу, засобів гігієни), медичного (транспортування ліків, аптечок, такмеду), логістичного (організація евакуацій, транспорту, складів), інформаційного (ведення соцмереж, фандрейзингових кампаній), цифрового (OSINT, кіберзахист, технічна допомога), психологічного (підтримка ВПО, ветеранів, родин загиблих), освітнього (проведення тренінгів, лекцій, воркшопів). Така структура дозволила порівняти специфіку досвіду, механізми мотивації, ступінь організаційної підтримки та зміну моделей поведінки у різних напрямах волонтерської активності.

Географічний склад вибірки відображає як урбанізовані, так і периферійні умови волонтерської діяльності. Було охоплено мешканців Києва, Львова, Харкова, Одеси – міст з інтенсивним розвитком волонтерських мереж, а також респондентів із менших населених пунктів Дніпропетровської, Чернівецької, Миколаївської, Житомирської, Сумської та Черкаської областей. Особливо цінними виявилися відповіді волонтерів з прифронтових районів, де волонтерство здійснюється в умовах підвищеного ризику, часто з обмеженим доступом до ресурсів. Таким чином, отримані дані дозволяють простежити регіональні відмінності в організації та трансформації волонтерських практик.

Статево-віковий розподіл респондентів показав, що 60% учасників становили жінки, що корелює з загальною тенденцією високої жіночої активності у гуманітарному та освітньому волонтерстві. 40% респондентів були чоловіками – переважно представниками технічних, медичних і фронтових ініціатив. Віковий діапазон варіювався від 18 до 65 років, із концентрацією в межах 25–45 років, що свідчить про високий ступінь залученості молоді та людей активного працездатного віку. Окремі респонденти мали досвід волонтерства ще з 2014–2015 років, що дозволило зафіксувати порівняльну оцінку змін у русі до і після повномасштабного вторгнення.

Анкета поширювалася у змішаному форматі – онлайн (Google Forms) і друкованому вигляді – з метою охоплення максимально широкої цільової групи. Онлайн-доступ забезпечив оперативність збору даних і зручність для респондентів з віддалених регіонів, тоді як паперові версії заповнювалися у волонтерських просторах – гуманітарних штабах, парафіяльних центрах, молодіжних хабах, лікарнях, що брали участь у воєнно-медичних програмах. Такий підхід дозволив залучити як представників цифрової активної аудиторії, так і людей старшого віку, або тих, хто не має постійного інтернет-доступу.

З метою забезпечення наукової етики кожен учасник анкетування давав усвідомлену згоду на участь. Усі дані були оброблені анонімно та конфіденційно. Додатково, анкета включала можливість залишити коментарі у відкритій формі, що дало змогу респондентам деталізувати власний досвід, описати специфіку дій, емоційний стан, очікування і бачення майбутнього волонтерського руху. Саме поєднання стандартизованої та відкритої інформації зробило вибірку гнучкою, багатовимірною і адекватною до дослідницьких завдань.

Отже, поєднання цільового відбору вибірки, гнучкої структури анкети, якісної та кількісної складової дозволяє стверджувати, що анкетне опитування у цьому дослідженні є валідним і продуктивним методом, який відображає реальну картину трансформації волонтерських практик під впливом війни. Отримані результати дають змогу не лише зафіксувати кількісні тенденції, а й увійти у простір особистих рефлексій волонтерів – тих, хто на власному рівні змінює суспільство, зшиває його під час катастрофи й формує образ України майбутнього.

3.2. Аналіз отриманих даних щодо особливостей соціальних практик українських волонтерів

Розширений аналіз емпіричних даних підтвердив, що соціальні практики волонтерів в умовах війни мають поліфонічний характер, обумовлений взаємодією багатьох факторів – від особистих ресурсів і мотиваційних

установок до впливу соціального оточення, регіонального контексту й конкретної фази війни. Найбільш яскраво це проявилося в даних про період початку волонтерської діяльності: 82,5% респондентів (33 особи з 40) долучилися до волонтерства після 24 лютого 2022 року, переважно у відповідь на шок, паніку та загальну дезорганізацію, яка охопила державні інституції в перші тижні повномасштабного вторгнення. Високий відсоток новачків у волонтерському русі свідчить про значну здатність українського суспільства до самоорганізації у кризових ситуаціях, а також про рівень громадянської відповідальності, що перестав бути винятковою рисою окремих активістів і перетворився на масовий суспільний феномен.

Разом з тим, 17,5% (7 респондентів) вказали, що волонтерили вже у попередні періоди – зокрема, у 2014–2015 роках, після Революції Гідності, або під час пандемії COVID-19. Саме ця категорія респондентів становить умовне «ядро» волонтерського середовища, яке стало основою для передачі знань, логістичних моделей, контактів і моральної підтримки новим учасникам руху. Ці волонтери відіграли роль інституційних і символічних орієнтирів, формуючи засади організаційної культури нової хвилі допомоги: принцип горизонтальності, звітності, відкритості та оперативності. Їх досвід дозволив уникнути помилок, що виникали у 2014–2015 роках – таких як дублювання запитів, неузгодженість логістики, брак зв’язку між волонтерськими групами. Тобто наявність досвідчених учасників забезпечила тяглість волонтерських практик та їх ефективну адаптацію до умов тотальної війни.

Різниця між новими й досвідченими волонтерами також виявилася у відповіді на запитання про мотивацію. Якщо новачки переважно вказували емоційні мотиви – «не можу стояти осторонь», «це мій внесок у перемогу», «так легше справлятися з тривогою» – то респонденти з довоєнним досвідом частіше апелювали до почуття обов’язку, громадянської тяглості, розуміння системності допомоги. Таким чином, можна говорити про розмаїття мотиваційних установок, що відображають як спонтанний порив солідарності, так і стратегічну орієнтацію на тривалу дію. Ці два типи волонтерів взаємно

доповнюють одне одного: перші – завдяки масовості, енергії, мобільності; другі – завдяки досвіду, витривалості, здатності мислити системно.

Ці дані є підтвердженням того, що масштабна соціальна мобілізація не виникла з порожнього місця, а була підготовлена десятиліттям громадянських практик, що поступово формували інфраструктуру солідарності в українському суспільстві. Отже, особливості початку волонтерської діяльності респондентів свідчать не лише про реакцію на катастрофу, а й про наявність стійкої традиції активної участі, яка стала основою для масштабного волонтерського вибуху після початку повномасштабного вторгнення. Така динаміка дозволяє розглядати волонтерство не просто як масову активність, а як форму стійкого соціального капіталу, що вже відіграє роль системного елементу громадянського суспільства в Україні.

Таблиця 3.1.

Розподіл респондентів за періодом початку волонтерської діяльності

Період початку волонтерської діяльності	**Кількість респондентів**	**Відсоток від загальної кількості (%)**
До 2014 року	1	2,5
2014–2015 роки	3	7,5
2016–2019 роки	2	5
2020–початок 2022 року	3	7,5
Після 24 лютого 2022 року	31	77,5

Аналіз отриманих результатів показав, що найбільш масовим і водночас емоційно навантаженим напрямом волонтерської діяльності стала гуманітарна допомога – її здійснювали 70% опитаних респондентів. У межах цього напряму волонтери забезпечували постраждалих продуктами харчування, одягом, засобами гігієни, постільною білизною, предметами побуту та іншим першочерговим забезпеченням. При цьому характерною рисою даного сегмента стало домінування жіночої участі, а також наявність потужної

локальної ініціативи: гуманітарна підтримка часто організовувалась на рівні громад, парафіяльних осередків, навчальних закладів і навіть приватних родин. Такі практики, хоч і мають неформальний характер, є критично важливими для забезпечення життєдіяльності ВПО, літніх людей, багатодітних родин, осіб з інвалідністю в умовах деструкції державної соціальної інфраструктури.

Другим за масштабністю напрямом стали медична та логістична допомога, що охоплювали 42,5% респондентів. До цього напряму належали не лише закупівля та транспортування медичних засобів (аптечок, тактичного спорядження, турнікетів), а й налагодження маршрутів евакуації поранених, доставка поранених до медичних установ, обслуговування транспорту для фронту. Ця діяльність вимагала вищого рівня ризику, організації та відповідальності, часто – цілодобової залученості. Окремі волонтери зазначали, що були відповідальні за цілі логістичні кластери: від збору коштів до координації водіїв і забезпечення маршруту на десятки тисяч кілометрів. Саме цей напрям найчастіше супроводжувався випадками емоційного вигорання, оскільки мав справу з травматичними ситуаціями, пораненими, загиблими.

Інформаційно-цифрові ініціативи охопили 25% опитаних. Сюди належало цифрове волонтерство в широкому значенні: OSINT-розвідка, кіберволонтерство, технічна підтримка, створення баз даних, поширення інформації про збори, комунікація з діаспорою, адміністрування ботів і платформ. У межах цього напряму активно працювали фахівці з IT, SMM, журналісти, дизайнери, перекладачі, менеджери. Висока мобільність і анонімність цифрового волонтерства дозволяли діяти з будь-якої точки країни чи світу, що зробило цей сегмент особливо важливим для транснаціональної підтримки та залучення ресурсів з-за кордону. Також цифрові практики волонтерства нерідко виконували ще й функції інформаційної безпеки, протидії фейкам, формування наративів спротиву.

Психологічна допомога, якою займалися 15% респондентів, хоч і менш поширена за чисельністю, але має виключне значення для довготривалої підтримки соціального капіталу. Цей напрям охоплює як роботу із внутрішньо переміщеними особами (дитячі заняття, арттерапія, розвантажувальні зустрічі), так і психологічний супровід ветеранів, родин загиблих, бійців, які повертаються з фронту. Часто такі волонтерські практики здійснювались на стику з духовною, освітньою або медичною допомогою, що ще раз засвідчує міждисциплінарний характер сучасного волонтерства. Окремі респонденти також вказували на проведення тренінгів із подолання ПТСР, курси для волонтерів-початківців, участь у мережах психологічної підтримки.

Варто підкреслити, що значна частина респондентів (понад 60%) одночасно реалізовувала кілька напрямів волонтерської активності, що свідчить про гібридність сучасного волонтерства. Наприклад, одна і та сама особа могла збирати кошти, вести телеграм-канал, допомагати в госпіталі й координувати постачання гуманітарної допомоги. Такий формат дій демонструє не лише гнучкість, а й глибоку особистісну залученість, коли волонтерство стає життєвою позицією, способом відчуття приналежності до суспільства в момент кризи. Ця поліфункціональність є ознакою не хаотичності, а адаптивності, здатності волонтерського руху швидко змінюватися, підлаштовуватися під ситуацію, акумулювати ресурси там, де вони найнеобхідніші. У цілому, дані свідчать, що сучасне українське волонтерство є складною, багаторівневою системою, у якій кожна людина може знайти свою нішу, незалежно від віку, професії чи місця проживання.

Таблиця 3.2.

Напрями волонтерської активності респондентів

Напрям волонтерської активності	**Кількість респондентів**	**Відсоток від загальної кількості (%)**
Гуманітарна допомога (їжа, одяг, речі першої необхідності)	28	70
Медична допомога (аптечки, такмед, ліки)	17	42,5

Логістика та евакуація	15	37,5
Цифрове волонтерство (OSINT, IT-підтримка, кіберзахист)	10	25
Інформаційна та комунікаційна підтримка	11	27,5
Психологічна допомога (консультації, підтримка ВПО)	6	15
Освітні ініціативи (тренінги, лекції, навчальні програми)	5	12,5
Юридична допомога	3	7,5
Збір коштів та фандрейзинг	22	55
Інше (власні ініціативи, локальні проєкти)	4	10

Результати дослідження чітко засвідчили зміщення в бік інституціоналізації волонтерського руху: 67,5% опитаних зазначили, що здійснюють свою діяльність у складі організованих ініціатив – це можуть бути як локальні волонтерські штаби, так і повноцінні громадські організації, зареєстровані благодійні фонди або корпоративні волонтерські програми. Така тенденція свідчить не лише про зростання координації й організаційної зрілості руху, а й про потребу у сталій інфраструктурі взаємодії – від логістичних рішень до юридичного оформлення діяльності. У більшості випадків ці структури працюють на основі горизонтального управління, проте вже мають чіткий розподіл функцій, звітність, внутрішні регламенти, що є ознакою переходу від стихійного спротиву до системної громадянської участі.

Водночас 32,5% респондентів залишаються незалежними волонтерами, які діють автономно – часто на власні кошти, без офіційної підтримки або допомоги ззовні. Більшість із них працюють у невеликих громадах або в специфічних нішах, де важлива мобільність, особистий контакт, швидке реагування. Незалежне волонтерство, попри обмежені ресурси, відіграє унікальну роль у підтриманні гнучкості волонтерської системи, особливо в умовах, коли державні або організаційні механізми не встигають адаптуватися до нових потреб. Така форма дії зберігає дух ініціативності та емоційного зв’язку з тими, хто отримує допомогу, хоча часто супроводжується ризиками вигорання, ізоляції та дефіциту ресурсів.

Найпоказовішим стало те, що 90% респондентів підтвердили зміну характеру волонтерської діяльності після 24 лютого 2022 року. У відкритих відповідях волонтери описували, як їхня участь еволюціонувала: від збору речей через соціальні мережі до створення логістичних маршрутів, оформлення митних декларацій, ведення фінансової звітності й роботи з міжнародними фондами. Це свідчить про суттєву професіоналізацію волонтерських практик. Поширеним стало використання CRM-систем, чат-ботів, електронних платформ координації та аналітики потреб. Така структурна еволюція перетворює волонтерські ініціативи на високоефективні соціальні організми, що здатні діяти в умовах багатозадачності, браку часу та загрози фізичної безпеки.

Більшість респондентів охарактеризували свою ефективність як «високу» (45%) або «середню» (40%), пояснюючи це рівнем злагодженості командної роботи, гнучкою системою комунікації, прозорими процедурами внутрішнього обліку. Проте вільні коментарі дозволили виявити серйозні виклики, зокрема емоційне вигорання через хронічну втому, часті моральні конфлікти (наприклад, між обсягом запиту й можливістю допомогти), відчуття невизнаності з боку держави. Деякі волонтери підкреслювали потребу у психологічній підтримці для себе, доступі до навчальних ресурсів, правовому захисті, а також визнанні статусу волонтера на офіційному рівні.

Значним є також той факт, що понад 70% опитаних заявили про намір продовжувати волонтерську діяльність навіть після завершення війни. Це свідчить про глибоку інтеріоризацію волонтерських практик як частини особистої ідентичності. Волонтерство більше не сприймається як «тимчасова допомога» – воно набуває рис постійної соціальної ролі. У відповідях звучала риторика відповідальності, солідарності, гідності, яка вказує на формування нової громадянської культури. Респонденти дедалі частіше говорили про волонтерство як інструмент зміни суспільства, створення нових моделей участі – зокрема у сфері освіти, соціального підприємництва, захисту прав людини, інтеграції ветеранів та допомоги постраждалим.

Таким чином, узагальнені результати анкетування дозволяють виявити три провідні тенденції: по-перше, розширення сфери волонтерської активності з акцентом на спеціалізацію та цифровізацію; по-друге, зростання ролі командної та інституційної взаємодії у підтримці сталості ініціатив; по-третє, формування сталого соціального прошарку волонтерів, для яких участь у русі є не ситуативною реакцією, а світоглядним вибором. Усе це свідчить про глибоку зміну як функціональної ролі волонтерства, так і його місця у структурі сучасного українського суспільства в умовах війни.

3.3. Виявлення проблемних аспектів та перспектив розвитку соціальних практик волонтерського руху в умовах війни

У процесі дослідження було виявлено низку системних проблем, які ускладнюють функціонування соціальних практик волонтерського руху в умовах повномасштабної війни. Найчастіше респонденти вказували на емоційне вигорання, викликане тривалим стресовим навантаженням, відсутністю психологічної підтримки, постійними втратами й моральною відповідальністю перед тими, хто потребує допомоги. Волонтерська діяльність у воєнний час супроводжується високою емоційною напругою, що без належного супроводу призводить до психосоматичних розладів, втрати мотивації, зниження ефективності дії [11, с. 5]. Особливо актуальною ця проблема є для осіб, задіяних у фронтових логістичних маршрутах, евакуаціях, медичних місіях і психологічній підтримці постраждалих. Ще одним викликом є брак системної координації між окремими волонтерськими ініціативами, що призводить до дублювання зусиль, неузгодженості допомоги, а в окремих випадках – навіть до втрат ресурсів. Попри наявність потужних горизонтальних зв’язків, багато респондентів підкреслювали відсутність загальнодоступної бази запитів і централізованої логістичної платформи на національному рівні [24, с. 3].

Проблемним залишається також правовий статус волонтерів: значна частина учасників руху досі не має чіткого законодавчого захисту, не

оформлена офіційно й позбавлена можливостей для соціального забезпечення або професійного захисту у випадках загроз здоров'ю чи життю. Це створює нерівність умов між тими, хто працює у складі зареєстрованих структур, і тими, хто діє автономно. У відкритих відповідях волонтери неодноразово згадували про потребу у створенні національного реєстру волонтерів, затвердженні стандартів безпеки, мінімального страхування, а також доступу до навчальних програм з медицини, логістики, кібербезпеки та психосоціальної допомоги [30, с. 7]. Значна частина респондентів також висловила занепокоєння з приводу зниження суспільної уваги до теми волонтерства на тлі звикання до війни – що проявляється у скороченні донатів, втраті підтримки локальних громад, меншій реакції на запити.

Втім, попри ці виклики, перспективи розвитку соціальних практик волонтерства в Україні виглядають надзвичайно динамічними. По-перше, формування досвіду широкомасштабної громадянської мобілізації створило підґрунтя для довготривалої самоорганізації, яка вже зараз виходить за межі класичного волонтерства й набуває рис паралельної соціальної інфраструктури [28, с. 2]. По-друге, все більше ініціатив переходять до стадії професіоналізації: формуються постійні команди, упроваджуються інструменти стратегічного планування, відкриваються освітні центри, зростає кількість партнерств із міжнародними організаціями [2, с. 6]. По-третє, волонтерство поступово стає майданчиком для зростання нових громадських лідерів, соціальних підприємців, аналітиків, що здатні після завершення війни перенести ці практики в мирне життя – у сферу освіти, культури, охорони здоров'я, місцевого самоврядування.

Продовження аналізу свідчить про те, що одним із перспективних векторів розвитку волонтерських соціальних практик є поглиблення міжсекторної взаємодії – зокрема, між волонтерами, представниками малого та середнього бізнесу, освітніми установами, територіальними громадами та органами місцевого самоврядування. Така співпраця вже зараз реалізується у формі спільних ініціатив з відбудови зруйнованої інфраструктури, соціального

супроводу ветеранів і підтримки внутрішньо переміщених осіб. У межах цієї тенденції окремі волонтерські проєкти трансформуються в соціальні підприємства або довготривалі платформи з власною командою, фінансовим плануванням та системою моніторингу ефективності. Це не лише підвищує рівень сталості діяльності, а й сприяє розширенню впливу на інші сфери життя – від місцевого економічного розвитку до формування політик у сфері громадської безпеки [21, с. 2].

Також особливу увагу варто приділити цифровій трансформації волонтерства, яка активно розвивається через впровадження платформ координації, інтерактивних карт запитів, баз даних потреб і аналітичних дашбордів. Респонденти вказували на ефективність використання ботів у Telegram, Google-форм для збору заявок, CRM-систем для розподілу допомоги. Подібні інструменти дозволяють пришвидшити реакцію на потреби, підвищити прозорість та уникати дублювання зусиль. У цьому напрямі перспективним виглядає залучення волонтерів-технічних спеціалістів до розробки національних цифрових рішень, інтегрованих з інфраструктурою Мінреінтеграції, МОЗ або місцевих адміністрацій [20, с. 6]. Водночас, ефективна цифровізація потребує паралельного підвищення цифрової грамотності у громадах, а також захисту персональних даних, що залишаються вразливим місцем у польових умовах.

Ще однією важливою перспективою є розвиток волонтерського навчання та супервізійної підтримки. На сьогодні лише поодинокі ініціативи пропонують системну підготовку волонтерів до дій у зонах бойових дій, надання першої допомоги, психологічного контакту з травмованими особами, етичного реагування на запити або управління стресом. Учасники дослідження неодноразово наголошували на потребі в безперервному навчанні, сертифікації компетенцій, а також створенні волонтерських центрів підтримки на місцевому рівні – своєрідних хабів, які могли б виконувати не лише логістичні, а й освітньо-консультаційні функції [30, с. 8]. У цьому контексті волонтерський рух має всі передумови для перетворення на платформу

неформальної громадянської освіти, що формує нове покоління соціально активних, відповідальних і навчених діяти у складних умовах громадян. Усе це вказує на глибоку соціальну еволюцію волонтерства – від емпатійного пориву до комплексного механізму відновлення суспільства.

Таким чином, соціальні практики волонтерського руху в Україні сьогодні одночасно стикаються з гострими внутрішніми проблемами та демонструють потужний потенціал до інституціонального й культурного розвитку. Їх стійкість, інноваційність та моральний авторитет дозволяють розглядати волонтерство як одну з ключових точок відновлення довіри у суспільстві, а також як платформу для формування нової якості громадянської взаємодії у повоєнній Україні.

ВИСНОВКИ

Отже, у процесі дослідження було здійснено комплексний аналіз соціальних практик волонтерського руху в Україні в умовах повномасштабної війни, що дозволило виявити як трансформаційні зрушення, так і стійкі структурні характеристики цієї форми громадянської участі. Зокрема, встановлено, що волонтерство, яке на початковому етапі мало переважно спонтанний, реактивний характер, з 2022 року перетворилося на багаторівневу, інституціоналізовану систему із власними каналами логістики, організаційної підтримки, звітності й навіть професійної спеціалізації. Було підтверджено, що основними напрямами волонтерської діяльності залишаються гуманітарна, медична, логістична, інформаційно-цифрова та психологічна допомога, при цьому значна частина волонтерів одночасно функціонує у кількох напрямах, демонструючи високу гнучкість і готовність до адаптації.

Аналіз анкетних даних засвідчив, що сучасний волонтерський рух поєднує як індивідуальні, так і колективні форми участі, що свідчить про розвинену горизонтальну мережу солідарності. Виявлено ключові проблемні зони: емоційне вигорання, нестача координації, відсутність правового статусу волонтерів та системної державної підтримки. Водночас зафіксовано наявність сильного потенціалу до подальшого розвитку – через цифрову трансформацію, інтеграцію з громадськими інститутами, створення локальних хабів і впровадження навчально-супервізійних програм. Дослідження підтвердило, що волонтерство в Україні стало не лише відповіддю на війну, а формою нової соціальної норми, що вкорінена у принципах відповідальності, солідарності, самоорганізації та спільного опору. Таким чином, волонтерський рух набуває ознак не тимчасового явища, а стійкої моделі громадянської участі, здатної відігравати ключову роль у повоєнному відновленні країни та зміцненні демократичного суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко Л. О. Волонтерський рух як соціальна ініціатива в умовах глобальних викликів / Л. О. Бойко // *Таврійський науковий вісник. Серія «Економіка»*. – 2025. – № 23(1). – С. 9–20. – DOI: 10.32782/2708-0366/2025.23.1. – Режим доступу: https://doi.org/10.32782/2708-0366/2025.23.1

2. Бойчак О. Online networks of support in distressed environments // arXiv. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://arxiv.org/abs/2304.04327

3. Бойчак О. Why Ukraine's civilian volunteers are the unsung heroes of the war // Time. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://time.com/6300653/why-ukraine-civilian-volunteers-matter/

4. Волонтерський рух під час війни (2014–2022) // ResearchGate. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/374582785

5. Ілюк О. Ю. Свобода як ключова цінність волонтерського руху в Україні / O. Y. Iliuk // Actual Problems of Modern Philology and Methodology of Teaching, 2023. – С. [у статті]. – DOI: 10.15802/ampr.v0i24.295308. – Режим доступу: https://doi.org/10.15802/ampr.v0i24.295308ampr.ust.edu.ua

6. Климчук В. Р. Особливості волонтерської діяльності в умовах війни: результати соціологічного дослідження / В. Р. Климчук // *ФСПО. Серія «Соціологія»*. – 2024. – № 5. – С. 14–27. – Режим доступу: https://fspo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/10/Климчук-В.Р..pdf

7. Краснодемська І., Божко Д., Чекалюк В. Волонтерський рух як засіб зміцнення громадянської солідарності в умовах війни / I. Krasnodemska, D. Bozhko, V. Chekalyuk // Brazilian Journal of Education, Technology and Society. – 2024. – Vol. 17, № se2. – С. 183–194. – DOI: 10.14571/brajets.v17.nse2.183-184. – Режим доступу: http://dx.doi.org/10.14571/brajets.v17.nse2.183-184researchgate.net

8. Мадриха Т., Білousов Є., Зубрицька Л., Дручек О. Роль волонтерського руху в політиці безпеки України в умовах воєнних операцій / T. Madryha, Y. Bilousov, L. Zubrytska, O. Druchek // Amazonia Investiga. – 2023. – Vol. 12(66). – С. 326–334. – DOI: 10.34069/AI/2023.66.06.30. – Режим доступу: https://doi.org/10.34069/AI/2023.66.06.30

9. Савінов В. В. Особливості волонтерських практик в Україні під час війни: результати емпіричного дослідження / В. В. Савінов // Збірник наукових праць ІСПП НАПН України. – 2024. – Стаття 05. – С. 1–30. – Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744455

10. Слюсар Є. Volunteer Movement in Ukraine as an Element of the National Security System: Modernity and Prospects / Є. Слюсар // *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. – 2024. – Т. 7, № 2. – С. 195–205. – DOI: 10.15421/342459. – Режим доступу: https://philpapers.org/rec/VMIJPA?utm_source

11. Таран М. Український волонтерський рух та розвиток громадянського суспільства (2014–лютий 2022) / М. Таран // *SDC-Journal*. – 2024. – Т. 9, № 2. – С. 20–29. – DOI: 10.69587/sdc/2.2024.19. – Режим доступу: https://doi.org/10.69587/sdc/2.2024.19

12. Федінец Ч. Civil Volunteer Movement during Wartime (2014–2022): phases, institutionalization and social capital / Csilla Fedinec // In: Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion, 2023, pp. 331–352. – https://www.researchgate.net/publication/382184224_The_Ukrainian_Civil_Volunteer_Movement_during_Wartime_2014-2022?utm_source=chatgpt.com

13. Характеристика волонтерського руху та мотивація волонтерів в умовах російсько-української війни (за результатами якісного дослідження) / О. Безрукова та ін. // – 2023. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/376973874

14. Шандар А. М., Дорошенко О. О. Динаміка розвитку волонтерського руху в Україні та його роль у наданні соціальних послуг / A. M. Shandar, O. O. Doroshenko // The Volunteer Movement in Ukraine: Dynamics

of Development and Role in Social Service Provision, 2022–2023. – Vol. … – DOI: (у статті). – Режим доступу: https://doaj.org/article/53f42302c7da485a9bc562b5aaa1f56cdoaj.org

15. Шапошнікова І. В., Вірт Ю. М. Роль інституту волонтерства у соціальній роботі під час повномасштабного вторгнення Росії на територію України / І. В. Шапошнікова, Ю. М. Вірт // *Проблеми сучасних трансформацій*. – 2024. – № 12. – С. 56–68. – DOI: 10.54929/2786-5746-2024-12-02-03. – Режим доступу: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-12-02-03

16. Штрайхер О. А. Актуальні аспекти розвитку українського волонтерського руху в контексті громадянського суспільства / О. А. Штрайхер // *Актуальні проблеми філософії та соціології*. – 2024. – Вип. 46. – С. 112–126. – DOI: 10.32782/apfs.v046.2024.25. – Режим доступу: https://doi.org/10.32782/apfs.v046.2024.25

17. Holovko O. V. Volunteering in Ukraine: historical and legal aspects / O. V. Holovko // *Law and Safety*. – 2023. – Vol. 2(1). – С. 15–28. – DOI: 10.32631/pb.2023.2.01. – Режим доступу: https://doi.org/10.32631/pb.2023.2.01

18. Ye J., Jindal N., Pierri F., Luceri L. Online networks of support in distressed environments: solidarity and mobilization during the Russian invasion of Ukraine / J. Ye et al. // *ArXiv preprint*. – 2023. – Режим доступу: https://arxiv.org/abs/2304.04327

19. Shandar A. M., Doroshenko O. O. The Volunteer Movement in Ukraine: dynamics of development and role in social service provision / A. M. Shandar, O. O. Doroshenko // Data-Centric Journal. – 2025. – Vol. 3, № 566. – С. 216–222. – DOI: 10.32983/2222-4459/2025-3-216-222. – Режим доступу: https://doi.org/10.32983/2222-4459/2025-3-216-222

20. Ye Jinyi, Jindal Nikhil, Pierri Francesco et al. “Ghost Booking as a New Philanthropy Channel: A Case Study on Ukraine-Russia Conflict” / F. D. Puspitasari et al. // *ArXiv preprint*. – 2023. – Режим доступу: https://arxiv.org/abs/2306.13667

21. Kutsenko O., Yurchenko M. War-time volunteering and population displacement // Voluntary Sector Review. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bristoluniversitypressdigital.com/view/journals/vsr/15/1/article-p74.xml

22. Frizell J., Muliavka V., Obinger H., Schmitt C. War, solidarity and welfare attitudes: survey evidence from the war in Ukraine // Journal of European Public Policy. – 2025. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13501763.2025.2463640

23. Military volunteering as a unique experience and ethical practice // ResearchGate. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/370848740

24. The role of the volunteer movement in the security policy of the state // ResearchGate. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/373534728

25. Ghost booking as a new philanthropy channel: a case study on Ukraine-Russia conflict // arXiv. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://arxiv.org/abs/2306.13667

26. How Ukraine’s volunteer army mobilized in 2022 // Atlantic Council. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/how-ukraines-volunteer-army-mobilized-in-2022/

27. NGO Forum on Volunteering in Ukraine // United Nations Volunteers. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unv.org/ukraine

28. Civic initiatives and volunteer support in Ukraine // European Parliament Briefings. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2023)747823

29. The Guardian. "I don't want flowers, I want my Ukraine": Women's acts of resistance // The Guardian. – 2024. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.theguardian.com/world/2024/dec/28/i-dont-want-flowers-i-want-my-ukraine-womens-acts-of-resistance

30. Lawry L. L., Korona-Bailey J., Juman L. та ін. A qualitative assessment of Ukraine's trauma system during the Russian conflict: experiences of volunteer healthcare providers / L. L. Lawry, J. Korona-Bailey, L. Juman et al. // Conflict and Health. – 2024. – Vol. 18, Art. 10. – Режим доступу: https://doi.org/10.1186/s13031-024-00570-z

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета: «Трансформація соціальних практик волонтерства в умовах війни»

1. Чи займались Ви волонтерською діяльністю в період з 2014 року?

□ Так

□ Ні

(Якщо так, вкажіть рік початку: _____)

2. З якого періоду Ви активно волонтерите під час повномасштабної війни (з 24.02.2022)?

□ з лютого 2022

□ з весни 2022

□ з 2023 року

□ інше (вкажіть): _____

3. Яку форму волонтерства Ви практикуєте переважно?

□ Гуманітарна допомога

□ Медична/тактична допомога

□ Логістика

□ Цифрове волонтерство (інформаційне, кібербезпека, OSINT)

□ Психологічна/емоційна підтримка

□ Інше (вкажіть): _____

4. Ви волонтерите:

□ Індивідуально

□ У складі ініціативної групи

□ У складі громадської організації

□ В рамках проєкту від бізнесу/компанії

□ Інше: _____

5. Як часто Ви займаєтесь волонтерством?

□ Щодня

□ Кілька разів на тиждень

□ Раз на тиждень

□ Епізодично

□ Інше: _____

6. З якими труднощами Ви найчастіше стикаєтесь під час волонтерської діяльності?

(Можна обрати кілька варіантів)

□ Відсутність ресурсів

□ Вигорання/перевтома

□ Брак координації

□ Відсутність підтримки з боку держави

□ Недовіра/скепсис

□ Інше: _____

7. Яким чином Ви координуєте свою діяльність?

□ Через соціальні мережі

□ Через телеграм-чати/канали

□ Через платформу ГО

□ Особисто/по телефону

□ Інше: _____

8. На Вашу думку, чи змінилась роль волонтерства з 2022 року?

□ Так

□ Ні

(Якщо так, коротко поясніть як: _____)

9. Чи отримували Ви якісь спеціалізовані знання або навички під час волонтерства?

□ Так (вкажіть які: _____)

□ Ні

10. Чи співпрацюєте Ви з державними структурами?

□ Так, постійно

□ Іноді

□ Ні

11. Як Ви оцінюєте ефективність Вашої волонтерської діяльності?

□ Висока

□ Середня

□ Низька

□ Важко сказати

12. Чи плануєте Ви продовжувати волонтерську діяльність після війни?

□ Так

□ Ні

□ Ще не вирішив(-ла)

13. Що найбільше мотивує Вас волонтерити?

(відкрите питання)

14. На Вашу думку, які зміни у волонтерському русі відбулись після початку повномасштабного вторгнення?

(відкрите питання)

15. на Вашу думку, найбільше бракує сучасному волонтерському руху в Україні?

(відкрите питання)

Декларація

академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Батовська Дар'я Олександрівна, студентка IV курсу бакалаврату, денної форми навчання, факультету соціології та управління, спеціальність С5 «Соціологія», адреса електронної пошти dasshaa20@gmail.com:

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему *"Соціальні практики волонтерського руху в умовах російсько-української війни"* відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлена;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

06.06.2025 Батовська Д.О.

Науковий керівник:
д.філос.н., доцент, професор
кафедри соціології
06.06.2025 Скворець В.О.